

crkva u svijetu

RAZGOVORI

TEZE O NAŠEM HUMANISTIČKOM ATEIZMU

Jakov Jukić

Zadatak sadržan u naslovu implicira jednu golemu i složenu teorijsku problematiku koja je danas tek u začetku. Nju smo međutim potpuno ispustili, premda je mjestimice pretpostavljamo. Najvažnije je spomenuti da ta teorija s velikom oprežnošću rabi riječ »ateizam«, jer s pravom sumnja u neke njegove varljive očitosti.

Problemu humanističkog ateizma može se pristupiti na dva različita načina:

Prvo, da se sondira mišljenje društvenog segmenta koji uvažava humanističko opredjeljenje. Na žalost, za takve sociologijske podhvate nema u nas elementarnih preduvjeta, a dosadašnja vrlo oskudna i rijetka istraživanja, bilo crkvena, privatna ili službena, nisu pružila o humanističkom ateizmu ništa što bi bilo vrijedno znanstvene pažnje.

Drugo, da se na temelju iskaza sveukupnosti naše kulture (literature, filma, umjetničkog stvaranja, kritike, estetskih stajališta) pokuša nešto određenije reći o ateističkim i religioznim odrednicama, najčešće skrivenim, te iste kulture. I ovdje smo tek na prvom iskoraku, pa s teoloških vidika, primjerice, nemamo valoriziranu ni jednu značajnu manifestaciju naše kulture. Od moellerovskog osmišljavanja umjetničkih tvorbi još smo vrlo daleko.

Kako dakle za prvu, sociološku alternativu, nismo institucionalno spremni, a za drugu, kulturološku, nismo duhovno dorasli, ne preostaje nam ništa drugo nego da iz općeg humanističkog konteksta, u koji smo svi na neki način uronjeni i uvršteni, izvučemo neka posve općenita razjašnjenja.

Za potvrdu nemogućnosti svake druge alternative osim ove predložene neka posluži podatak da sam osobno proveo neku vrstu ankete među

malim brojem književnika i humanistički obrazovanih ateista i da su rezultati te ankete ispali potpuno neupotrebljivi. U kojem smislu, pitat ćete? Pa čini se da većina naših građanskih intelektualaca doživljava presudne teme svoje vjere i nevjere u kjerkegaardovskoj kategoriji »djevičanskog srama«, kao duboko intimnu i tajnu dramu, koja prema vani može biti samo naslućena, a nikako do kraja otkrivena u vidljivom sociološkom znaku. Zato se u nas mogao, s vremenom, uspostaviti takav mehanizam reagiranja na religiozna pitanja koji dobro funkcionira jedino na razini istodobne maksimalne društvene uvjetovanosti i minimalne osobne iskrenosti. Naš je čovjek, naime, brzo shvatio da će svoju religioznost i nereligioznost najbolje sakriti od radoznale javnosti ako prihvati društvene krilatice i standarde te javnosti, neosobna i klišejska izražavanja, gramatiku prosjeka i važeća pozitivistička rješenja, ne odričući se pri tome svoje nevidljive osobne istine. Zato su mu odgovori tako užasno standardni, predvidljivi, nepromišljeni, površni i sociološki. Iz naše male i neuspjele ankete to se javno vidi: odgovori su daleko ispod intelektualnih i duhovnih moći sudionika u anketi.

Intelektualac se u ovim prostorima redovito trudi da na bilo koje pitanje iz oblasti kulture odgovori originalno i razložno, samo će za religiozna pitanja izvući potpuno zastarjela tumačenja iz prošlog stoljeća, u znanosti danas prevladana i zanimljiva za lakovjernost onih koji su u njih povjerovali, pokazujući upravo zastrašujuće odsustvo senzibilitnosti za sve ono što se dogodilo u prostoru vjere od protureformacije do naših dana.

To su, ukratko, razlozi zašto bi jedna nedovoljno pripremljena i za naše prilike neprilagođena sociološka analiza bila možda više na štetu znanosti nego u njezinu korist.

Ali prijedimo na stvar. Dok avangarda tehničke inteligencije ide po svojoj dobnoj strukturi sve niže i moguće je zamisliti jedan svijet u kojem bi tehnička elita bila začuđujuće mlada, za humanističku inteligenciju to nije slučaj. Posebno neće biti u našim patrijarhalnim prilikama, gdje je pravo na javno priznanje gotovo uvijek išlo uz dostojanstvo zrele dobi ili čak starosti. Zato je naša humanistička inteligencija, barem ona koja je na istaknutoj društvenoj poziciji, u sociološkom smislu relativno stara. To ima dalekosežne posljedice, pa dosljedno, njezino će društveno ukorijenjenje biti prvenstveno tradicionalno, građansko, pozitivističko, juridičko, pseudo-znanstveno. Takav je onda i njezin ateizam: krut, nefleksibilan, postojan, aprioristički i metafizičan.

Ako je pak ta ista inteligencija slučajno i religiozna, što je čest slučaj, njezina je religioznost obično ruralna, zavičajna, svetkovinska, nostalgična, vezana uz najranije djetinjstvo, uz sjećanja na oca i majku, sentimentalna. Nastala, da upotrebimo jedan psihoanalitički pojam, više u razdoblju »užitaka« nego u razdoblju »odgovornosti«.

Ukratko: ateizam humanističkog čovjeka bitno je vezan za gradski i građanski duhovni obzor, a religioznost za seoski i poljodjelski obzor. Vjera i nevjera su jednako provocirane tradicijom. Zato u nas nema izrazitog seoskog ateizma i čiste gradske religioznosti. To tek nadolazi.

Ta nadovezanost na tradicionalne sheme razmišljanja i ponašanja — bilo da se radi o religiji ili ateizmu — može se protumačiti posebnošću naše povijesne situacije. Nema valjda ni jednog naroda u kojem bi religiozna svijest bila tako dugo i tako isključivo izjednačavana sa sviješću pripadanja Crkvi kao u nas. Mi smo narod koji religiju u najvećoj mjeri doživljavamo kao nešto crkveno. A ta je crkvena religioznost po svojoj psihološkoj strukturiranosti i tipološkoj usmjerenosti državotvorna, politička, pravno-disciplinska, organizacijska, ideologijska. Zato je onda i ateizam, proizišao iz te eklezijalne religioznosti, nekako religiozan, državnički, izvanjski, politički, opći. Naša humanistička inteligencija nije nikad uspjela nadići taj tradicionalni zamišljaj Crkve i religije; uz rijetke i časne izuzetke, nije nikad doprla do jedne biblijske i kristovske vizije vjere. Pa ako za političko-eklezijalnu religioznost možemo reći da je samo djelomično i u vrlo maloj mjeri autentična, onda isto tako za političko-anti-eklezijalni ateizam koji je iz nje potekao ne možemo reći da je autentično bezvjerje. Ima u svemu tome zacijelo mnogo društvenih funkcija koje kao rutina i korist dalje trajaju.

Zato je duhovno ozračje u kojem živi naša humanistička inteligencija natopljeno latinsko-crkvenom tradicijom, bez obzira da li se radi o religiji ili ateizmu. Dovoljno je podsjetiti na mnoge opise u Krleže, Ujevića, Marinkovića, Novaka, Jeličića, Šoljana, Raosa i njihovu teološku kulturu koja strši gotovo iznad prosjeka današnje svećeničke naobrazbe. Kao da je u nas svaki drugi književnik završio teologiju i to onu starinsku, kajetanovsku i belarminsku. U literarnom tkivu nema razlike između ateista i kršćanina, jedino je predznak invektive različit. Kultura je jednaka, razlozi su isti, sudbine su slične, rječnik je istovjetan, samo je predmet ideološke netolerancije suprotan. Ako postoji dublje poniranje i kidanje hermeneutičke opne, kao u A. B. Šimića, Sudete, Andrića, Selimovića, Dizdara, Šopa, onda to nije tipično nego se iskazuje kao tragično ustrajanje u osamljenosti vlastite poruke.

Do sada smo razmatrali negativne efekte humanističkog ateizma, koji imaju svoje podrijetlo u građanskoj tradiciji i njezinim naopakim transcendencijama. Ima međutim i jedan pozitivan poticaj, a taj dolazi iz svijeta čiste umjetnosti i humanizma. Ma koliko da su u filozofiji pozitivisti i u religiji potpuno neupućeni, što ne znači da su u crkvenim pitanjima neznalice, ateisti humanističke provenijencije su najprije djeca iracionalnog, miljenici mitskog govora, buntovnici u ustaljenim sustavima. Po toj stazi koja je više bespuće nego put, humanistički ateizam dolazi bliže religiji i njezinim vrijednostima. Jer vjera je također neka pobuna, bunt; kršćani su neki radikali, tražitelji pravde, poklonici ljepote kao i umjetnici. Ako po svojem društvenom izboru moraju biti ateisti, ovi drugi nisu do kraja gluhi za religiozne nagovore. Naprotiv, u njima se uspostavlja bitna otvorenost za sve sakralne podražaje i nove duhovne dimenzije. Umjetnost je medij religioznosti, posebno u prilikama kad drugi mediji zakažu. Razlog zašto ti naši ateisti ipak ne kidaju lance tradicije i ne utapaju se u ekstazu novog sakralnog toposa jest u njihovoj životnoj svezanosti za tu tradiciju. Nemojmo zaboraviti da je u tradicionalnim društvima javno priznanje jednako opstojanju. Tako se naš humanistički ateizam zbio u rascjepu između građanske tra-

dicije i novih putova umjetničkog traženja. Iz prvog plana, građanske tradicije, slijedi ateizam; iz drugog plana, slobode u umjetničkoj pustolovini, slijedi neka neodređena religioznost.

Ova štura i vrlo pojednostavljena skica, koja se dovršava u dvojstvu suprotnih tendencija, što smo je upravo opisali, bit će vjerojatno izložena sve bržoj reviziji, jer nove generacije, opsjednute drugim idealima i podložne drugim modelima društvenog vladanja, uviru naglo u našu sadašnjost, mijenjajući lice i naličje starog svijeta.

Kao prvo treba očekivati da će pupčane niti s tradicijom biti sve labavije. Crkvena religioznost državnog tipa i anti-crkveni ateizam religijskog tipa osuđeni su na polako iščeznuće. Utjecaj novih duhovnih uzora — egzistencijalizma, lingvističkog neopozitivizma, sociologijskog funkcionalizma, lijevih radikalnih pokreta, neopsihoanalize — sve se jače osjeća. Umjetnost je shvaćena ili kao heideggersko otkrivanje »bitka«, ili kao neomarksistički predokus razotuđene budućnosti, ili kao bitno autohtona duhovna tvorba u smislu neokantovskog poimanja transcendentnosti, odnosno strukturalne estetike. Nove generacije traže raskid s tradicijom u otvaranju strujanjima evropske kulture i svjetskim senzacijama. Potrošačka ludnica zatire pogled na prošlost, pa umjetnost postaje, iako samo za odabrane, jedino kraljevstvo u otuđenom svijetu. Cijela jedna literarna mitologija ulazi na mala vrata u naše podneblje, čineći nas možda sposobnim za susret s transcendentijom, koja je bila zastrta ruhom tradicije. Tim putem totalne demistifikacije ide i film, s imenima Papića, Zafranovića i drugih. Nalazimo se u pred-kršćanskom svijetu, s iščekujućom prazninom poganstva u duši, čisteći se za susret s Radosnom Vijesti. Jednom otcijepljena od tradicije i njezinih površnih ateizama, nova generacija je sve manje raspoložena da svoju emancipiranost zamijeni s jednom religijom koja je samo okrenuti ateizam njihovih otaca.

Ova slika nije u svemu idilična kako se možda pokazuje. Zacijelo bit će manje ateizma, ali više sekularizacije, vjerske ravnodušnosti u smislu ortodoksnosti, krivih naučavanja, pseudo-religioznih ishoda, mahitosti u slobodi, slutnje i traženja. Da kroz tu vrlo opasnu unutrašnju slobodu, što je protekla iz umjetničke avanture, naš sekularizirani čovjek dopre do kršćanstva postoje goleme zapreke, koje se posebno pokazuju u njegovoj nepovjerljivosti prema istinama tradicije i sustavima neslobode. A kršćanstvo mu se upravo tako prikazuje: kao tipičan sustav prošlosti i ideologija manipulacije. Možemo mudrovati koliko hoćemo, ali je to sociološka činjenica prvog reda. Stoga dok on to kršćanstvo ne osjeti kao bitnu temu budućnosti i oslobođenja, teško će u panoptikumu suluđih sloboda svoje umjetnosti otkriti biblijskog Bogo-čovjeka.

Ovdje je spomenuta neuralgična točka svih naših kateheza i pastoralnih akcija. Crkvu treba učiniti vjerodostojnom onoga što naučava. Tek onda će ateistički humanist, koji je to samo po imenu, u svojoj slobodi naći ishodište za susret s konkretnom vjerom kršćana, a ne s mučnom slikom njegovih crkava prošlosti.

Da predusretnemo nesporazum recimo na kraju da ova sociologijska aproksimacija može poslužiti samo kao podsjetnik za dijalog. Njezin je temeljni nedotatak u tome što sužava humanizam na elitističku umjetničku ekspresiju. Na to se može odgovoriti s dva protu-razloga: prvo, da je svaki drugi iskaz osim umjetničkog manje ili više marksističan, pa spada u posebnu vrstu ateizama; drugo, da svaki humanistički intelektualac, iako nije stvaralac, nosi u sebi odjek bitnih zbivanja u umjetničkom biću, što znači da i na njega može biti proširen svaki naš zaključak.

UZETI

(*Matej, 9, 1—8*)

Ante Jakšić

I donesoše uzetoga k Njemu
dok iz očiju vjera im se krijesi,
a Isus reče: Utješi se sinko,
tebi su danas oprošteni grijesi!

A farizeji napetoga sluha
kada su riječi Isusove čuli,
u srcu svome pomisliše: Ovaj
pred svijetom evo i na Boga huli!

A Isus, kome ništa skrito nije,
prozrevši kakva misao ih vodi,
reče im mirno: Što je lakše reći:
grijev ti se prašta il' ustani i hodi?!

A Sin čovječji vlast na zemlji ima
da grijehe prašta kada mu se sviđi.
I uzetome tada reče: — Uzmi
postelju svoju, svojoj kući idi!

I on ustade. Svojoj kući ode,
a strah u duši probudi se svima,
i slavu Bogu davahu i Onom,
koji na zemlji vlast ovakvu ima.